

UOT 330.101.541:336.1

Ödəməmələr probleminin yaranmasının amillər üzrə makroiqtisadi təhlili

Tanrıverdiyev Qalib Əziz oğlu*

Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi, dosent

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – ödəməmələr problemini yaradan amillərin tədqiqi.

Tədqiqatın metodologiyası – müqayisə, sistemli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə.

Tədqiqatın nəticələri – ödəməmələr probleminin aradan qaldırılması istiqamətində təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri – beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə daha əhatəli araşdırma tələb olunur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti – ödəməmələr problemini doğuran amillərin tədqiq edilməsi istiqamətində müvafiq elmi mənbə kimi istifadə.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – ödəməmələr problemini doğuran amillər makroiqtisadi baxımdan təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *debitor borc, kreditor borc, ödəmə qabiliyyətsizliyi, maliyyə vəziyyəti.*

1. Giriş

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, həmçinin, ödəmə qabiliyyətinin gücləndirilməsi, onların iqtisadi potensialının artırılmasının zəruri şərtlərindəndir. Bununla bərabər, ödəməmələrin uçotu və makroiqtisadi təhlili ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisə, idarə və təşkilatların səmərəli idarə edilməsində həlledici rol oynayır.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bazar münasibətləri şəraitində təsərrüfat subyektlərinin özü, onlarla dövlət orqanları və maliyyə bazarı

* Şamaxı rayonu, Nağaraxana kəndi
tqalib@mail.ru

arasında qarşılıqlı əlaqələrin miqyası genişlənir ki, bu da mürəkkəbləşməkdə olan hesablaşmaların düzgün və dəqiq uçota alınmasına, onların hərəkətinə nəzarətin gücləndirilməsinə olan ehtiyacı daha da artırır.

Azərbaycanda da fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin və əmlaklarının çoxalması dövlət büdcəsi gəlirlərinin həcmnin artmasının başlıca mənbəyi olduğuna görə, ödəməmələrin amillər üzrə təhlili ilə əlaqədar yaranan problem öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir [3, 5]. Odur ki, müasir şəraitdə ödəməmələrin uçotu və təhlilinin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsi, hesablaşmalar üzrə gərginliyin aradan qaldırılması, qarşılıqlı borcların azaldılması və təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, bu sahədə tədbirlər planının işlənilib hazırlanması zəruridir. Tədqiqat mövzusunun aktuallığı da məhz bu qeyd edilən problemlərin kontekstində əsaslandırılmışdır.

2. Ödəməmələr probleminin mahiyyəti və bazar iqtisadiyyatı şəraitində onu doğuran amillər və şərtlər

Ödəməmələri yaradan dörd faktor səciyyələndirilir. Birinci faktor dövriyyə vəsaitlərinin sıradan çıxarılması ilə real sektorun pulsuzlaşdırılmasıdır. Bu, çox sadə şərhdir. Burada məhsulun dəyərini qiymətləndirilməsində material xərcləri maya dəyərinə alışı qiyməti ilə daxil edilir. Hər şey də bununla başlayır. Burada diskontlaşma nəzərə alınmır. Artan inflyasiya qiyməti qısa bir müddətdə heçə endirir və dövriyyə vəsaitlərini sıradan çıxarır və bu zaman yeni məhsulun alınmasına vəsait qalmır. Bu, ödəməmələri yaradan ilk mühüm amildir. Belə iqtisadi vəziyyətdə pulu müxtəlif əvəzləyicilər, barter, natural mübadilə əvəz edir. Ümumiyyətlə, bu vəziyyət özü paradoksaldır. Dövriyyə vəsaiti olmadan necə işləmək mümkündür? Ödəməmələri yaradan ikinci faktor daha dağıdıcı xassə daşıyır. Bu, əhali gəlirlərinin nağd pul vəsaitlərindən məhrum edilməsi ilə yaranmış vəziyyətdir. Üçüncü faktor büdcəvergi “bumeranqı” effekti ilə bağlıdır. Dördüncü – sonuncu faktor isə iqtisadiyyatın dollarlaşdırılması ilə səciyyəvidir. Dollarlaşma çoxfaktorlu bir proses olub, bir sıra səbəblərdən irəli gəlir. Dollarlaşma, ilk növbədə, milli valyutanın uzunmüddətli sabitliyinə inamın aşağı olması və bu səbəbdən cari ödəmələrin həyata keçirilməsi və eləcə də yığım vasitəsi kimi daha güclü xarici valyutaya tələbin yaranması ilə əlaqədardır [3].

Qeyd etmək lazımdır ki, milli valyutanın devalvasiyasının dollarlaşmanı gücləndirən amil olması revalvasiyanın dollarlaşmanı azaltmaq vasitəsi kimi istifadə etməyin məqsədəuyğunluğuna əsas yaratmır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, dollarlaşmanın cəhətlərindən biri də onun assimetrikliyidir. Belə ki, milli valyutanın devalvasiyası dollara tələbi müəyyən tempə artırırsa, onun revalvasiyası nəticəsində dollara tələb nisbətən yavaş tempə aşağı düşür. Müasir iqtisadi elmdə bu fenomen “Ratşet effekti” adlanır.

Dünya təcrübəsinə müraciət etsək görürük ki, inflyasiya və devalvasiyanın sürətlə baş verdiyi dövlətlərdə (*Argentina, Boliviya, Peru və s.*) xarici valyutada depozitlərə tələbat kəskin sürətdə artır. Çünki milli valyuta depozitləri ilə müqayisədə xarici valyutada depozitlərin gəlirliyi yüksəlik. Bu halda milli valyutanın xarici valyuta ilə əvəzlənməsi baş verir. Yəni xarici valyuta ölkə daxilində pulun yığıcı funksiyasından başqa, bütün digər funksiyalarını da əhatə etmiş olur. Digər tərəfdən, son illər Çili, Misir, Yəmən kimi dövlətlərdə aşağı inflyasiya və məzənnənin sabitliyi şəraitində əvəzlənmə müşahidə olunmur. Lakin bu ölkələrdə də dollarlaşma hələ də mövcuddur ki, bu da xarici valyutanın yığıcı vasitəsi kimi mövqeyinin güclü olmasını göstərir.

Dollarlaşmanın səbəblərindən biri gizli iqtisadiyyatın mövcud olmasıdır. Xüsusilə də nağd xarici valyutada əldə olunan gəlirlərin anonimliyi təmin olunur ki, bu da qeyri-leqal biznes üçün sərfəlidir. Eyni zamanda, dollar dünya pulu rolunu oynadığından, onu istənilən vaxt minimal itki ilə ölkə hüdudlarından kənara çıxarmaq mümkündür. Maliyyə bazarlarının zəif inkişafı da dollarlaşmanın səbəblərindən biridir. Qiymətli kağızlar, xüsusən də səhm bazarının zəif inkişafı iqtisadi agentləri xarici valyutadakı depozitlərə meyil etməyə sövq edir. Bu depozitlər iqtisadi agentlər üçün daxili maliyyə bazarında məzənnə risklərindən azad və stabil faiz gətirən başlıca maliyyə aləti kimi çıxış edir.

Dollarlaşmaya şərait yaradan digər amil iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsinin, xüsusən də idxalın (*xüsusilə, məkik ticarətinin*) yüksək səviyyədə olmasıdır. Banklar idxalatçıları dollarla kreditləşdirməyə üstünlük verir və balansda tarazlıq yaratmaq, açıq mövqeyə yol verməmək üçün dollar depozitlərinin cəlb edilməsində maraqlı olur. Dollarlaşma iqtisadi agentlər üçün valyuta məzənnəsinin dəyişməsi riskini azaltmaq nöqtəyi-nəzərdən əlverişli olsa da makroiqtisadi siyasət və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından, onun bir sıra mənfi cəhətləri də vardır. Belə ki, dollarlaşma Mərkəzi Bankın emissiya gəlirinin azalmasına gətirib çıxarır. Xarici valyutadan geniş miqyasda istifadə edilməsi ölkə vətəndaşları tərəfindən xarici ölkələrin iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların ən sərfəsiz və səmərəsiz forması kimi çıxış edir. Dollarlaşma nəticəsində pul bazarının Mərkəzi Bankın nəzarətində olmayan segmenti yaranır və beləliklə də, pul-kredit siyasətinin transmissiya prosesinə xələl gəlir. Pul siyasətinin iqtisadiyyata təsiri pul bazarının milli valyutada olan alətlərinin gəlirliyinin dəyişdirilməsi vasitəsilə mümkün olur. Lakin pul bazarında maliyyə aktivləri əsasən xarici valyuta ilə ifadə olunduqda pul siyasətinin faiz səviyyəsinə təsiri zəifləyir. Çünki xarici valyuta ilə aktivlərin gəlirliyi xarici ölkələrin mərkəzi banklarının pul siyasəti ilə müəyyən olunur. Bunun nəticəsində bütövlükdə ölkədə uzunmüddətli dövrdə maliyyə sabitliyi risk altında olur.

Dünya təcrübəsində dollarlaşmaya qarşı mübarizə tədbirləri olduqca müxtəlifdir. Bəzi dövlətlərdə bu mübarizə inzibati metodlar ilə, digərlərində isə iqtisadi metodlarla aparılır. Lakin bu tədbirlər müxtəlif iqtisadi situasiyalarda və ölkələrdə müxtəlif nəticələr vermişdir. Bir sıra Latın Amerikasını və Yaxın Şərqi dövlətlərində dedolla-

rizasiya tədbirlərindən biri kimi məcburi ehtiyat normalarının milli valyuta ilə depozitlərin xeyrinə valyutalar üzrə diferensiallaşdırılması praktikası tətbiq edilmişdir. Lakin bu ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, məcburi ehtiyat normalarının xarici valyuta ilə depozitlər üzrə artırılması dollarlaşmanı aradan qaldırmır və xaricə kapital axınını sürətləndirir. Ona görə də son illər dollarlaşma probleminin mövcud olduğu bir sıra ölkələrin mərkəzi bankları xarici valyuta ilə depozitlər üzrə məcburi ehtiyat normalarına toxunmamaqla milli valyutada olan depozitlərə görə məcburi ehtiyat normalarının azaldılmasına üstünlük verirlər. Bu tədbir milli valyutanın gəlirliyini artırmaqla dollarlaşmanın müəyyən qədər aşağı salınmasına imkan yaradır. Qeyd edək ki, bir sıra xarici ölkələrdə dollarlaşmanın qarşısının alınması məqsədilə sərbəst dövrəli valyutada depozitlərin milli bank sistemində cəlb olunmasının inzibati qaydada məhdudlaşdırılması (*Latın Amerikasını və Yaxın Şərq dövlətlərində*), müəssisələr tərəfindən xarici valyutada depozitlərin artırılmasının qadağan edilməsi (1990-cı illərin əvvəllərində Polşada), xarici valyutada depozitlərin saxlanılmasının müvəqqəti olaraq qadağan olunması (*Boliviya, Meksika, Peru*) kimi inzibati tədbirlərə əl atılmışdır. Lakin təcrübə göstərdi ki, bu tədbirlər adətən makroiqtisadi sabitləşmə proqramlarının uğursuzluğa düşər olduğu ölkələrdə tətbiq olunmuşdur. Bu tədbirlərin görülməsində əsas məqsəd uğursuzluğu kompensasiya etmək və pul, fiskal və məzənnə siyasətinin səmərəsini artırmaqdan ibarət idi. Ancaq bu tədbirlər xarici valyutaya tələbatı azaltmamış, ölkədən kapital axınını sürətləndirmiş və dollarlaşmanın gizli miqyasının genişlənməsinə şərait yaratmışdı [4, 6].

Bütün bu tədbirlər dollarlaşmanın qarşısını müəyyən qədər alsa da onların tətbiqi fəvqəladə xarakter daşıyıb, xüsusi hallarda (*hərbi münaqişə, iqtisadi böhran və s.*) qeydə alınmışdır. Eyni zamanda, təcrübə göstərir ki, belə xarakterli tədbirlərin həyata keçirildiyi dövrlərdə ölkə daxilində qeyri-mütəşəkkil qara valyuta bazarları geniş vüsət alır ki, bu da nağd xarici pul dövryyəsinin genişlənməsinə şərait yaradır. Amerika və bir sıra Yaxın Şərq dövlətlərində dedollarizasiya tədbirlərindən biri kimi milli valyutada olan depozitlərə görə cəlbədar faiz dərəcələrinin təklif olunmasının təşviqi də tətbiq edilmişdir. Lakin xarici valyutada depozitlərə nisbətən milli valyuta depozitlərinə yüksək faiz dərəcəsinin təklif olunması yalnız müvəqqəti olaraq dollarlaşmanı zəiflədə bilməmişdir. Çünki fundamental problem olan inflyasiya problemi həll edilmədən dollara tələbat yüksək olaraq qalır. Bundan başqa, bu ölkələrdə iqtisadi subyektlərin faiz dərəcəsinin dəyişməsinə həssaslığı çox aşıyaqdır. Ona görə də mərkəzi banklar tərəfindən milli valyuta ilə depozitlər üzrə faiz dərəcəsinin artırılmasına yönəldilmiş siyasət dollarlaşma problemini köklü həll etməmişdir. Adı çəkilən dövlətlərdə dedollarizasiya tədbirlərindən biri kimi, həmçinin, yüksək inflyasiya və devalvasiya şəraitində əmanətlərin indeksasiya sisteminin tətbiqi praktikası da mövcud olmuşdur. Burada əsas məqsəd əhalinin əmanətlərinin dəyərsizləşməsinə sığorta etməklə milli valyutada olan depozitlərin xarici valyuta depozitləri ilə əvəz olunmasının qarşısının alınmasından ibarət olmuşdur.

Qeyd edək ki, dollarlaşma probleminin köklü surətdə həll edilməsinə, yəni dollarlaşma səviyyəsinin sıfıra endirilməsinə cəhd göstərilməməlidir. Çünki dollarlaşma Azərbaycanın da qoşulduğu və faydalandığı qloballaşma prosesinin nəticələrindən biridir və milli iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsinin gündən-günə yüksəldiyi şəraitdə dollarlaşma səviyyəsini sıfıra endirmək, praktiki olaraq, qeyri-mümkündür və ümumiyyətlə, məqsədəuyğun deyildir. Dollarlaşmanın yalnız müəyyən həddə qədər azaldılması qarşıya məqsəd kimi qoyulmalıdır.

Müasir şəraitdə dollarlaşmanın sürətlə böyüməsi ödəməmələr probleminin iqtisadiyyatda saxlanması şərtləndirən əsas amildir. Belə ki, dollarlaşma şəraitində valyuta məzənnəsinin kəskin dəyişməsi müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinə təsir etməklə onlar arasında ödəməmə probleminin yaranmasını şərtləndirir. Dollarlaşma problemi bütün inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadiyyatı üçün xarakterikdir. Dollarlaşma dedikdə, xarici valyutadan dəyər ölçüsü, tədavül və yığım vasitəsi kimi istifadə edilməsi nəzərdə tutulur. Qeyd edək ki, dollarlaşma ifadəsindən yalnız ABŞ dollarından deyil, ümumiyyətlə, xarici valyutadan istifadə zamanı istifadə olunur.

Dollarlaşmanın səviyyəsi əsasən iki göstərici ilə ölçülür:

1. Mərkəzi Bank sistemində xarici valyuta ilə depozitlərin məcmu depozitlərdə xüsusi çəkisi.
2. Xarici valyuta ilə depozitlərin geniş mənada pul kütləsində (*M3*) xüsusi çəkisi.

İkinci göstərici 30%-i aşdıqda ölkə iqtisadiyyatı çox dollarlaşmış sayılır.

Beləliklə, dollarlaşma ödəməmələr vasitəsilə monetar siyasətin iqtisadiyyata təsirini (*transmissiya effektini*) zəiflədir:

- dollar aktivləri üzrə faiz dərəcələrinə Mərkəzi Bank təsir edə bilmir;
- iqtisadiyyatda natural mübadilə geniş olduğundan Mərkəzi Bankın nəzarətində olan real pul axınlarının miqyası kiçilir.

Avropa Maastrix sazişlərində nəzərdə tutulan mövcud standartlara görə, borcların həcmi illik ÜDM-in 60%-ni aşarsa, ölkə iflas hesab olunur. Maastrix meyarları Avropa Birliyinə daxil olmaq istəyən dövlətlər üçün yerinə yetirilməsi zəruri olan iqtisadi şərtlər kompleksini ifadə edir. Şərtlər kompleksinə aşağı inflyasiyaya nailolma, dövlət maliyyəsinin normallaşdırılması, dayanıqlı valyuta kursları və müvafiq kiçik faizlər daxildir. Bu tələblər Avropa Birliyi sazişinin təsbit olunmuş tələblərində və onun protokollarında əksini tapmışdır.

Dünya Bankının məruzələrində də ödəməmələrin Rusiyada yaranması və genişlənməsinin qeyri-mütənasib makro və mikroiqtisadiyyatın nəticəsi olduğu qeyd edilir. Burada ödəməmələrin doğurduğu ən müdhiş fəsad onun ÜDM-də çəkisinin 40% həddini aşması, 17 avqust 1998-ci il defolt hadisəsi ilə bağlıdır [1, 2].

Ödəməmələrin yaranmasında hipotəzlər müxtəlif olsa da, ümumilikləri də vardır. Bunu daha çox işsizliyə və məşğulluğa nisbətən hökumətin ayrı-ayrı sahələrdə

apardığı əlahiddə siyasət, pul çatışmazlığı, zəif büdcə məsuliyyətləri ilə bağlayırlar.

Problemə iki ümumi institusional aspektdə yanaşma mövcuddur:

- dövlət büdcə təşkilatlarının xidmət, kommunal, enerji xərclərini ödəməməklə özü ödəməmələri təhrik edir;
- kapital ixracı ilə əlaqədar enerji sektorunda ödəməmələr iqtisadiyyatın digər sahələrinə də sirayət edir.

Dünya təcrübəsində satışın həcmnin və debitor borcların təhlilinin empirik və statistik proqnozlaşdırma üsullarından istifadə edilir [6]:

Birinci üsulda marketinqlərin, maliyyəçilərin, istehsalat rəhbərlərinin təcrübə biliklərindən istifadə etməklə, həm sadə üsulla, həm də tez satışın və debitor borcların, habelə borclarla əlaqədar pul axınının həcminə dair göstəricilər proqnozlaşdırılır. Proqnoza və qəbul edilmiş maliyyə smetasına görə vəzifə məsuliyyətinin olmaması bu üsulun əsas qüsurlu cəhəti sayılır.

İkinci üsulda satışın və debitor borcların həcmnin dəyişmə cəhətləri satışın artım göstəricilərini təhlil etmək, yaxud daha mürəkkəb metodlardan istifadə etmək (*məsələn, korrelyasiya- regressiya təhlili*) yolu ilə müəyyən edilir. Bu üsul satışın həcmi və bununla əlaqədar debitor borclarının həcmi daha etibarlı proqnozlaşdırmağa imkan yaradır. Lakin bu üsulla alınan proqnozlaşdırmanın nəticələri bazar iqtisadiyyatına məxsus gözlənilməyən, xüsusilə, sahibkarlar tərəfindən idarə olunmayan hadisələrin təsiri altında dəyişilən məlumatlardan istifadə etməklə aparıldığına görə dəqiq olmur.

Proqnozlaşdırma əvvəlki dövrlərdə debitor borcların ödənilməsi müddətlərinin təhlili, yəni debitor borcların dövriyyə sürətinin təhlili ilə başlanır. Dövriyyə sürətinin və pul axınının azalması həm də debitor borcu məbləğinin artması ilə nəticələnir [6].

Tanınmış macar iqtisadçısı Yanoş Kornai dövriyyəyə buraxdığı “sərt büdcə məhdudlaşdırmaları” adlanan termini ilə keçid iqtisadiyyatında yeni bir maliyyə intizamı prinsipi işləmişdir.

“Sərt büdcə məhdudlaşdırmaları” prinsipinə görə, hər bir təşkilat öz hesablarını və vergilərini vaxtında ödəməlidir. Əgər bu baş vermirsə, podratçılar onunla əlaqəni kəsir, icra orqanları isə vergi vermədiklərinə görə onu məsuliyyətə cəlb edirlər. Bu isə o deməkdir ki, oyun qaydaları dəyişmiş və yeni qaydalar, zamandan asılı olmayaraq, hamıya tətbiq edilir. Bu baxımdan, müflisləşən müəssisələrin işi çox mühüm problem olaraq önə çəkilir [3].

3. Müasir şəraitdə ödəməmələr probleminin həlli istiqamətləri

Ödəməmələr probleminin qoyuluşunda da mütəxəssislər arasında fərq vardır. Q.Qrisenko və V.Stupinin fikrincə, məsələnin mahiyyəti iqtisadiyyatda tələb və təklifin qeyri-bərabərliyindədir [6]. Yəni bu gün ödəməmələr müəssisələrin istehsal etdiyi məhsulların qiymətlərini real tələb səviyyəsindən yüksək təyin etdiyindən

törəyir və ödənilməyən hissə tələb və təklif arasında tarazlıq yaradır. Müəlliflərin fikrincə, istehsalçının qiymətin əmələgəlməsinə təsiri cüzidir. Belə ki, mal-material alqısına təsir minimaldır və bu, bir çox hallarda ödəməmələr alətinin təzyiqi ilə kifayətlənir. Əməkhaqqı təsdiqlənmiş tariflərlə məhdudlaşır. Amortizasiya normaları sərt müəyyənləşdirilmiş olur. Mənfəət isə vergi orqanlarının orta bazar qiymətləri əsasında vergi bazasının tapılması və bundan aşağı qiymətlərin vergidən yayınma kimi qəbul edilməsi ilə məhdudlaşır. Bunun nəticəsi kimi çıxış yolu ödəmələrdə tapılır.

Ödəməmələr probleminin həlli kimi tədqiqatçılar hökumətin iqtisadi siyasətində 4 variant təklif edir:

- 1) real əmək haqqı və digər məsrəflərin azaldılması üçün inflyasiyadan istifadə;
- 2) müflisləşmə yolu ilə məşğulluğun azalması;
- 3) əmək haqqı, amortizasiya ödəmələri və rentabellik səviyyəsini tənzimləyən normativlərin ləğvi;
- 4) mövcud vəziyyətin konservləşdirilməsi.

Belə olduqda ödəməmələr getdikcə özü ləğv olacaq. Borcların diskontlaşdırılması mexanizmindən istifadə edərək maliyyə strukturları kapitalı artıq kapitallı sahələrdən çatışmayan sahələrə müstəqil bölgü vasitəsilə ötürəcək. Nəticədə yüksək debitor borcları olan müəssisələrin istehsal gücü, məşğulluq və istehsalı azalaraq tələb səviyyəsinə düşəcək və pula ödəniləcək, ödəmə qabiliyyəti olan sahələrdə isə istehsal gücü artaraq istehlakçıdan pulun alınmasında çətinlik çəkənlərə pulla ödəməni artırmağa kömək edəcək.

Başqa qrup mütəxəssislər ödəməmələri maraqlı müəssisələrin müflisləşdirilərək ucuz alınmasında vasitə kimi görür. Belə ki, müəssisəni müflis etməyin ən əlverişli yolu ona pulu ödəməməkdir. Bu sistemdə maraqlı qruplar var ki, hər vasitə ilə ödəməmələr probleminin mövcudluğuna və ümumi kontekstdə öz məqsədlərini gizlətməyə çalışırlar. Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya edən respublikamız üçün belə təhlükəli meyillərin qarşısının alınması üçün real iş görülməlidir.

Göründüyü kimi, ödəməmələr probleminin köklərində pulun çatışmazlığı, avans, vergi ödəmələri, ödəmə qabiliyyəti zəifləmiş müəssisələrin daha əlverişli şərtlərlə alınması və normativlərə riayət edərək baha məhsul sata bilməyənlərin orijinal reallaşdırma üsulu vardır. Sonuncuya bazarda qiymətləri aşağı salmaq istəməyən güclü qrupun faktiki təsirindən kənarlaşma metodu kimi də baxmaq olar. Səbəblərin biri də borclular içərisində iqtisadiyyatın özəklərindən sayılan iri subyektlərin imtiyazlı maliyyə intizamına malik olmasıdır.

4. Nəticə

Aparılan araşdırmaların nəticələrini ümumi planda tezislər şəklində aşağıdakı formada ifadə etmək olar:

- ❑ borcların dəqiq inventarizasiyasının aparılması;
- ❑ fiskal vergi siyasətində “ödəməmələri” təcrid edən ödəniş sistemlərinin tətbiqi;
- ❑ gizli subsidiya, vergi məqbulunu formalaşdıran meyillərdən və onun energetik sektora silinməsindən imtina etmək;
- ❑ maliyyə-kredit sferasında, bank sistemində borc bazarının formalaşdırılması, veksəl və faktoring strategiyasına keçid.

Bununla belə, konyunktura müvafiq olaraq, hər bir sahə üzrə borcların qarşılıqlı əvəzləşdirilməsi, dondurulması, restruktizasiyası, orta müddət üçün struktur xidmət, servis təşkilatları ilə büdcə arasında müvafiq normativlərə, limitlərə uyğun olaraq müəyyən natural mübadilə, klirinq əməliyyatlarının aparılması təşəbbüslərinin qiymətləndirilməsi və reallaşdırılması, taktiki planda spesifik metodologiyanın işlənib hazırlanması da nəzərdən keçirilə bilər. Lakin bütün bunlar iqtisadi təhlükəsizlik mülahizələrini rəhbər tutaraq müəssisələrin davamlı işləməsinə, maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə, iqtisadi artımın təminatına və əsasən də uçot prosedurlarının deformasiyaya uğramamasına xidmət etməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Axundov M.Ə. Müəssisənin iqtisadiyyatı, Bakı: Azərənəşr, 2002, 460 s.
2. Əliyev A.Ə., Şəkəraliyev A.Ş. Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti, Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2002, 440 s.
3. Hacızadə E.M. “Neftçixarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli” Bakı: Elm, 2002, 472 s.
4. Sadıqov M.M. Maliyyə potensialının formalaşmasında dövlətin borc siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi problemləri, Bakı: 2003. 332 s.
5. Самедзаде З.А. “Этапы большого пути - экономика Азербайджана за полвека, её новые реалии и перспективы”, Баку: НУРЛАН, 2004, 936 с. (*Səmədzadə Z.A. “Böyük yolun mərhələləri: yarım əsr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun gerçəklikləri və perspektivləri” Bakı: NURLAN, 2004, 936 s.*)
6. Ляско А. “Особенности бартерных обменов в переходной экономике”. Вопросы экономики. 2000. №6, с. 47. (*Lyasko A. “Keçid iqtisadiyyatında barter mübadiləsinin xüsusiyyətləri”. İqtisadi məsələlər. M., 2000. №6, səh. 47)*)

Танрывердиев Галиб Азиз оглы

Учебный Центр Министерства по налогам Азербайджанской Республики,
доцент

**Макроэкономический факторный анализ возникновения
проблемы неплатежей**

Аннотация

Цель исследования - исследование факторов, порождающих проблемы неплатежей.

Методология исследования - сравнение, системный анализ, логическое обобщение.

Результаты исследования - разработаны предложения и меры по устранению проблемы неплатежей.

Ограничения исследования - требуется более детальное исследование с использованием зарубежного опыта.

Практическая значимость исследования - использование в качестве научного источника для исследования факторов, порождающих проблему взаимных долгов.

Оригинальность и научная новизна - проанализированы макроэкономические факторы, порождающие проблему неплатежей.

Ключевые слова: *дебиторская задолженность, кредиторская задолженность, неплатежеспособность, финансовое состояние*

Tanriverdiyev Galib Aziz oğlu

The Trading Center for Ministry of Taxes, The senior lecturer

The analyze of macroeconomic factors, created a non-repayment problem

Ahstrackt

Research objective – to research factors, provoked non-repayments problem

Research methodology – comparison, the system analysis, logic generalization

Results of research – are made offer and measure for abolishing the non-repayment problems.

Research restrictions – is required more detailed research with use of foreign experience.

The practical importance of research – use as a scientific source for research factors, provoked non-repayments problem.

Originality and scientific novelty – are analyzed the macroeconomic factors, provoked non-repayments problem

Keywords: *debtor debt, creditor debt, non-repayment ability, finance situation*

JEL Classification Codes: E6, G18, H63

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 15.05.2012.

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 08.06.2012.

Çapa qəbul olunmuşdur: 22.06.2012.